

7. Поведа Т.П. Розвиток пізнавальної самостійності учнів в процесі роботи з підручником фізики // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 57. Серія: педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2008. – № 57. – С. 117-122.
8. Шаталов В.Ф. Точка опоры. Организационные основы экспериментальных исследований. – Минск: Изд-во Университетское, 1990. – 224 с.
9. Благодаренко Л.Ю. Самостійна робота учнів з фізики в умовах її диференціації в сучасній школі // Матеріали III Міжнародної конференції Соросівських учителів. Частина 2. – Київ: Віпол, 1998. – С. 158164.

In the article attention is spared to the independent home-work. Methodical recommendations are offered for effective organization of independent work of students. Independent work it the mean of self-education of senior pupil.

**Key words:** independent home-work, cognitive independence, physics.

*Отримано: 05.02.2009*

**УДК 159.922.6**

*І.М. Біла*

## **Розвиток творчого сприймання на етапі дитинства**

Стаття присвячена дослідженню властивостей, функцій творчого сприймання, аналізу особливостей та умов його розвитку в дошкільному віці.

**Ключові слова:** сприймання, творче сприймання, дошкільний вік, розвиток творчого сприймання, сенсорне виховання.

Стаття посвящена дослідванню свойств, функций творческого восприятия, анализу особенностей и условий его развития в дошкольном возрасте.

**Ключевые слова:** восприятие, творческое восприятие, дошкольный возраст, развитие творческого восприятия, сенсорное воспитание.

**Постановка проблеми.** Метою дошкільного навчання, на думку О.В. Запорожця, мають бути не акселерація, а ампліфікація дитячого розвитку, тобто збагачення, максимальне розгортання тих цінних якостей, по відношенню до яких цей вік найбільш сенситивний, зокрема образних форм пізнання, в першу чергу, сприймання.

Аналізуючи динаміку розвитку сприймання, ми відмічаємо, що вже на 1-му році життя дитина починає виділяти просторові властивості предметів, фіксуючи їх у “сенсомоторних передеталонах” – спочатку реальних, а потім таких, що являють особливості власних рухів, спрямованих на предмет. На 2-3-му році життя вона оволодіває предметною діяльністю, що включає дії, які передбачають практичне співвіднесення предметів з урахуванням їх властивостей. Деякі предмети починають виступати як “міра” властивостей інших предметів. Після 3-х років вирішальне значення у розвитку сприймання набувають продуктивні види діяльності – малювання, ліпка, конструювання та інші. Вони передбачають відтворення предметних властивостей і відношень, сприяють засвоєнню загальноприйнятих еталонів через властивості матеріалів. У подальшому відбувається інтеріоризація орієнтувальної дії й предметні маніпуляції замінюються відповідними перцептивними операціями з еталонами-уявленнями, в плані сприймання, коли дорослий керує процесом обстеження предметів. На цій стадії сприймання вже перетворюється в специфічну “теоретичну діяльність”, що включає аналіз і синтез, осмислення та пояснення сприйнятого. Поступово розвиваючись, сприймання переходить у пов’язане з творчою діяльністю створення художнього образу, естетичне споглядання [4, с. 14].

**Завданням** даної статті є аналіз творчих властивостей сприймання та з’ясування оптимальних шляхів розвитку творчого сприймання на етапі дошкільного віку.

**Аналіз досліджень з означеної проблеми.** Проблема сприймання є корінною проблемою психологічної науки. Якби психологічні явища ми не розглядали, вони неодмінно мають своє чуттєве джерело. Сприймання як процес формування і функціонування чуттєвого образу дійсності є складне поєднання різних утворень – функціональних, операційних та мотиваційних.

Сприймання, як і відчуття, що складає його основу, є не тільки безпосереднім чуттєвим відображенням людиною зовнішнього світу, а й регулятором взаємодії людини з предметами та явищами оточуючого середовища. Тому сенсомоторні та перцептивні процеси складають основу психічного розвитку людини й важливу сторону людської життєдіяльності в цілому.

Операційні механізми сприймання, з якими пов'язані найбільш активні та узагальнені компоненти перцептивних процесів, забезпечують не тільки реалізацію їх функціональних потенціалів, але й необхідні пристосування, що протистоять їх ослабленню.

Відносна збереженість перцептивних процесів пояснюється, крім операційних механізмів високим рівнем мотивації, інтересами до оточуючої дійсності, потребами у знаннях, спілкуванні. При цьому існує відома послідовність формування та розгортання цього різноманітного ланцюга мотивів (органічних, гностичних, етичних, естетичних) [1].

Варто відмітити, що процеси відчуття і сприймання – це дії, спрямовані на розв'язання певних завдань, які становлять пізнавальну, практичну або творчу діяльність суб'єкта. Перцептивні дії (ідентифікації, прирівнювання до еталона, перцептивного моделювання) забезпечують орієнтування в конкретній ситуації, виділення найважливіших для розв'язання конкретного завдання аспектів, здійснюють таку обробку інформації органів чуття, яка призводить до побудови образу, адекватного як предметів, так і завданням діяльності (О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, В.П. Зінченко).

Сприймання, в якому автоматично відбувається фіксація нового об'єкта, ситуації, взаєминах між, що сприймаються, предметами є творчим. Формуванню цієї навички сприяє сполучення протилежних якостей, контрастів, протиріч у структурі самого сприймання, а також бачення аналогій чи асоціативно-образне бачення, коли об'єкт, що сприймається, викликає в пам'яті інші образи, що пов'язані з ним спільними якостями.

На думку В.О. Моляко, творче сприймання – це процес (та його результат), конструювання суб'єктивно нового образу, який більшою чи меншою мірою видозмінює, своєрідно модифікує предмети та явища об'єктивної реальності. При

цьому виділяються варіанти його прояву: сприймання нового предмета, коли творчість повинна проявитись обов'язково, або ж віднайдення нових елементів, ознак та т.ін. при сприйманні чогось відомого. В залежності від складності, масштабності, новизни сприйнятих об'єктів вибір відповідних образів базується на стратегічних тенденціях аналогізування, комбінування та реконструкції, які можуть трансформуватись у конкретні стратегії не тільки розв'язання перцептивної задачі, але й усієї проблеми загалом [7].

Вибірковість сприймання надає людині можливості орієнтуватися в інформаційному полі, зосереджуватися на тому, що складає її особисті інтереси, пов'язані з її діяльністю (Б.Г. Ананьєв, Л.А. Венгер, О.В. Запорожець, О.М. Леонтєв). Саме вибірковість, може наштовхнути творчо спрямовану людину на вирішення певної проблеми, винахід.

Важливо зауважити, що у творчій діяльності сприймання виконує ряд продуктивних функцій. Зокрема, цілеутворююча функція – це виділення у візуальному полі об'єкта, що відповідає меті та завданням діяльності. Образ сприймання, що виник в проблемній ситуації, є предметом дослідницької діяльності людини.

Моделююча функція сприймання передбачає впорядкування та об'єднання окремих відчуттів у цілісні образи предметів або явищ, які виступають як ідеальні об'єкти перетворюючої діяльності людини в процесі творчості.

Перетворююча функція – здібність маніпулювати образами, що знаходяться в зоровому полі. В результаті маніпулятивних дій з образами сприймання вихідна ситуація змінюється, що сприяє висуненню різноманітних гіпотез розв'язання творчої задачі.

Евристична функція – виникнення нового змісту образу сприймання як результат збільшення кількості альтернативних схем для сприймання одного й того ж об'єкта. В основі такого сприймання лежить включення об'єкта пізнання в різні системи зв'язків для знаходження різних його властивостей та сторін, розглядання предмета з різних точок зору. І як наслідок, смислоутворююча функція сприймання грає вирішальну роль у забезпеченні новизни продукту творчої діяльності.

Регулююча функція – співвіднесення результатів відображення зовнішнього світу з самим зовнішнім світом. Вона

засновується на такій властивості сприймання, як предметність. Регулююча функція сприймання, що забезпечує адекватне відображення дійсності, дає можливість на основі оцінок проміжних результатів визначати напрямок пошуку розв'язання творчої задачі, відкидаючи одні гіпотези й приймаючи інші.

Продуктивні функції сприймання вибірково реалізуються на всіх етапах творчого процесу (постановка мети, аналіз ситуації, висунення гіпотез, знаходження рішення)[12].

**Виклад основного матеріалу.** Сенсорні процеси забезпечують орієнтування в конкретній ситуації, виділення найважливіших для розв'язання конкретного завдання аспектів, здійснюють таку обробку інформації органів чуття, яка веде до побудови образу.

Для виникнення задуму дитині важливо мати яскраві враження, певні уявлення, джерелом яких є різноманітний предметний та природний світ, соціальні явища, література, різні види діяльності. Сприймання оточуючого світу в дітей у більшості випадків поверхнєве, неусвідомлюване, малорезультативне. Саме тому важливо наповнювати їхнє життя враженнями, створювати умови для більш глибокого засвоєння оточуючого, формувати вміння бачити характерні особливості предметів, явищ, розвивати спостережливість дошкільників.

На думку вчених, сприймання, спостережливість – дуже важлива складова розумового розвитку дитини. До основних показників розвитку сприймання вони відносять:

1. Уміння дитини зосередитись на завданні, діяти за інструкцією.
2. Повноту сприймання – уміння виділяти частини, характеризувати властивості, дії та стани об'єкта відповідно до поставленого завдання.
3. Точність сприймання, вміння підмічати малопомітні компоненти (відтінки, деталі форми, будову частин тощо).
4. Планомірність, продумана послідовність огляду об'єктів.
5. Осмислення або інтерпретацію сприйнятого крізь призму попереднього досвіду, наявних знань.
6. Самостійність під час виконання завдання [9, с. 92].

Ці показники – важливі характеристики не тільки сприйняття дітей, а і їхнього мислення та мовлення.

Відомо, що діти значно чутливіші дорослих до сприйняття кольору, світла, звука, ритму, фактури поверхні предметів. З багатьма явищами життя вони стикаються вперше, тому їх сприймання свіже, яскраве та індивідуальне. Дитина за власною ініціативою може підмічати в предметі нові сторони та специфічні особливості. Її сприймання та увага носять аналітичний характер – вона не просто фіксує об'єкт, вона аналізує його, порівнює, оцінює, знаходить спільне з іншими.

Протягом всього дошкільного періоду відбуваються зміни, від простих спроб розгледіти та відчутти до прагнення більш планомірно та послідовно обстежити та описати предмет, виділяючи найбільш помітні особливості. Навчаючи дітей обстеженню та опису варто пропонувати їм схему, своєрідний алгоритм дій:

1. Сприймання предмета в цілому, створення загального уявлення про нього.
2. Виділення основних частин предмета, визначення їхніх особливостей (форма, розмір, розташування).
3. Визначення просторового розміщення одних частин предмета відносно інших (вище, ..., ліворуч, ..).
4. Виділення допоміжних та дрібних частин, визначення їх просторового розміщення відносно основної частини.
5. Повторне цілісне сприйняття предмета, закріплення враження про нього [11, с. 164].

Щоб діти навчилися повноцінно сприймати навколишній світ, важливо формувати в них уявлення про властивості предметів за різними ознаками, з використанням різних аналізаторів, а саме:

- колір, відтінки, що сприймаються зором;
- форма (зір, моторно-м'язові дії, дотик);
- розмір (зір, слух, дотик, моторно-м'язові дії);
- звуки, шуми (слух);
- співвідношення в просторі (зір, слух);
- вага (зір, моторно-м'язові дії);
- властивості поверхні: гладкість, шорсткість, пружність;
- ритм (зір, слух, дотик);
- рух предмета: напрямок, швидкість, шлях проходження;
- назва деталей предмета [2, с.13];

У результаті планомірного навчання, сприймання поступово перетворюється на самостійний пізнавальний процес, і на його основі формується важлива якість – спостережливість.

Розвиток спостережливості сприяє формуванню у дітей стійких пізнавальних інтересів. Яскраво виражена пізнавальна потреба є найбільш загальною характеристикою творчого потенціалу та основним компонентом, що має властивість розвиватися.

О.В. Запорожець, стверджуючи, що "дитяча творчість існує", звертає увагу на те, що необхідно навчитися керувати особливостями її прояву, розробляти методи, що сприяють її розвитку. Він відводив велику роль заняттям художньою діяльністю, а також усій виховній роботі з дітьми по розвитку у них сприймання краси в оточуючому житті та у творах мистецтва [5, с. 13].

Корисним є досвід сенсорного виховання, розвитку спостережливості у Японії, що є найбільш економічно розвиненою країною світу. Відомо, що, коли Японія вступала у фазу свого першого науково-технологічного та економічного стрибка, в освіті стало пріоритетним естетичне виховання, перспективним вважався напрямок розвитку чуттєвого досвіду дітей. Нині дисциплінам художньо-естетичного циклу в Японії відводиться 20-25 відсотків усього навчального часу, широко використовується система уроків споглядання, які є засобом розвитку уміння вдивлятися, бачити та спостерігати.

У дитячому садочку японських дітей ознайомлюють з палітрою з 24 кольорів і відтінків. Тонке сприйняття кольорів, уміння гармонійно їх поєднувати збагачує світобачення, розвиває емоційність, здатність відчувати найтонші нюанси не лише кольорів, а й станів, настроїв, зумовлених впливом кольорів та їх відтінків.

На думку відомого японського скрипаля і педагога Шініці Судзукі, рівень розвитку дитини залежить від того, наскільки умови, характер середовища, оточення, в якому росте й виховується дитина, є стимулами розвитку ока, вуха, руки і відповідних їм функцій – зору, слуху, тактильних відчуттів.

Велика увага приділяється в Японії ознайомленню дітей з музичним мистецтвом. Система музичної освіти дошкільників ґрунтується на слуханні, сприйманні музики дитиною, до якої її залучають від самого народження. Вже з перших днів життя дитина слухає твори класичної музики. Ш. Судзукі розробив програму мінімум для прослуховування, яка включає твори П. Чайковського, І. Гайдна, Ж. Бізе, В. Моцарта тощо. Дитина поступово накопичує музичний досвід і сприймає музику як невід'ємну частину світу, в якому живе.

Загалом японські діти опановують близько тридцяти видів художніх робіт, таких, наприклад, як ікебана, оригамі, вироби з кераміки, іграшки з глини, пластиліну тощо. Японці вважають, що головна мета вивчення різних видів мистецтва полягає в тому, щоб допомогти “відшліфувати почуття” і тим “зростити душу”, підготувати її до сприймання Краси і втілення її в реальному житті.

У японців існує потреба зберігати гармонійну взаємодію з природою. Все це здійснюється на реалістичній основі в процесі пізнання явищ природи. Із самого малку японці привчені милуватися явищами природи. Взимку це перший сніг, навесні – цвіт азалій, вишні, сливи, влітку – пишний розквіт природи, восени – багряне листя клена. В японській мові існує навіть термін “массе бумеет” – цивілізація соснової голки, тобто уміння насолоджуватися навіть кінчиком соснової голочки, замість того, щоб намагатися охопити поглядом ціле дерево. Кожна річ сама по собі прекрасна і варта бути оспіваною. Японці вчать дітей і на засохлій гілці бачити квіти, відкривати сенс буття, “почувши голос беззвучного, побачивши форму безформенного”!

Зачарування світом речей стало однією з естетичних доміант японської освіти та культури. І як результат, вибірковість у відношенні зорових образів і уявлень, що проявляється в гострій спостережливості, сильній вразливості, здібності все довкола бачити у фарбах, кольорових контрастах, помічати незвичне, гарне й запам’ятовувати надовго [3].

Організація спостережень дітей за навколишнім життям, знаходження того, що може бути відображено в результатах їх діяльності, на думку Н.О. Ветлугіної, є важливою педагогічною умовою формування творчості. Розвиток способів “вслуховування”, “вдивляння” в образний світ мистецтва, в звуки та фарби природного та предметного світу – шлях, яким розвивається творчість дитини [13, с. 9].

Почуття краси, навички спостережливості важливо розвивати з раннього віку. За умови правильного виховання, дитина 5-6 років може реагувати на гарні явища в природі, виділяючи як гарне не тільки окремі предмети, але й явища в цілому.

Розвиток допитливості у дітей відбувається в зв’язку з набуттям ними вміння знаходити суттєві ознаки у рослин, тварин та встановлювати зв’язки. Чим більше аналізаторів бере участь у сприйманні, тим точнішим, багатшим, яскравішим та змістовнішим є уявлення. У побуті, на прогулянках,

в іграх та трудовій діяльності діти накопичують чуттєвий досвід від впливу на них предметів та явищ природи.

Розвиток спостережливості у дітей виявляється в удосконаленні аналізу та синтезу сприйманих об'єктів, виділення малопомітних їх ознак, у підвищенні точності словесного опису, у формуванні установки на цілеспрямоване спостереження. Спостережливість і різні види чутливості, що входять до її складу, розвиваються успішно, коли діти виконують завдання, які потребують самостійного, керованого словом педагога здобування знань про зовнішній вигляд предметів, їх форми, кольори, просторове розміщення та інші особливості.

Хорошими вправами на спостереження є розглядання об'єктів на відстані, при недостатньому їх освітлені, словесні описи явищ природи, пейзажів, зовнішнього вигляду людей, їхніх художніх зображень. Робота у кутках природи, проведення дослідів, екскурсії, заняття з малювання також дають багато нагод для різноманітних спостережень, які збагачують пам'ять дітей конкретними образами, потрібними для розвитку різних здібностей [6, с. 359].

Щоб спостереження дитини носило дійсно творчий характер та розвивалась спостережливість, необхідні певні умови. Перш за все, це – організація цікавого змістовного життя дитини: щоденні спостереження за явищами оточуючого життя, спілкування з мистецтвом, матеріальне забезпечення.

Важливим є зв'язок навчання з життям: дитину може зацікавити те, що пов'язано з її безпосереднім досвідом та оточенням. Важливо також, щоб нові знання та вміння вона могла застосувати.

В зв'язку з тим, що сприймання дошкільників є чуттєвим (для них важливо побачити, доторкнутися, “відчутти” реалії цього світу), пізнання світу має носити наочний характер. Адже слово не може сформувати у дитини еталонних уявлень про властивості предметів, обминувши її особистий досвід у обстеженні цих властивостей та їх застосуванні в перцептивних діях. Тому важливо щоб дитину постійно оточували доступні для сприймання предмети, звуки, пахощі тощо, середовище має бути розвиваючим.

Також необхідно надавати дитині більше свободи, заохочувати її ініціативу, підтримувати внутрішні сили її розвитку. Все це потрібно для створення творчої атмосфери, психоло-

гічного комфорту, що визначає продуктивність процесу спостереження. “Дитя не розмірковує над тим, що їй подобається, а просто ним милується – воно безпосередньо заглиблюється у своє милування, і всілякі коментарі дорослих більше заважають, ніж допомагають дитині”, – говорив В.В.Зеньковський [8, с.252].

Важливо вірити у здібності та можливості дитини, приймати та поважати її думку, дії.

Дорослі мають також підтримувати емоційну безпосередність сприймання, відношення до дійсності, не допускати критики дитячих вражень, пам’ятати про самоцінність дитячої думки.

Варто пам’ятати, що дорослий в умовах педагогічної взаємодії – приклад для дитини. Захоплюючим є спільний пошук незвичного в звичайному, буденному. Взаємодіючи з дітьми, педагог має створювати ситуації, що стимулюють активні дії з різними об’єктами. Щоб стимулювати процес спостереження можна пропонувати дітям елементи змагань, наприклад, запитання типу: “Хто назве більше ознак даного предмета?”

Емоційна насиченість процесу навчання, емоційна реакція дорослого має бути випереджуючою – це своєрідний сигнал для діалогу, обговорення вражень. Допоможе створити у свідомості дітей яскравий образ також і поетичне, художнє слово та музика, які використовують як тематична паралель. Ці твори можуть стати могутнім мотиваційним фактором, що захоплюють до пізнання навколишнього середовища.

**Висновки.** Творче сприймання передбачає активну взаємодію суб’єкта з об’єктом, втручання у процес сприймання мисленнєвих дій, що відкриває складний процес створення нових образів. Активізація творчого сприймання, перцептивних, дослідницьких дій сприяє розвитку творчої діяльності людини. Врахування ряду вищевказаних умов є запорукою ефективного розвитку творчого сприймання дошкільника – важливого компонента його творчих здібностей, емоційного, духовного світу. Вчити дітей дивитися, спостерігати потрібно, використовуючи ефективні педагогічні системи, дотримуючись визначених умов.

#### **Список використаних джерел**

1. Ананьев Б.Г. Сенсорно-перцептивная организация человека // Познавательные процессы: ощущения, восприятие / Под ред. А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова, В.П.Зинченко. – М., Педагогика, 1982. – С.7-31.

2. Біла І.М. Уроки в природі: Методичний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Ч.1. – 80 с.
3. Волинець Л. Художньо-естетича освіта в Японії // Мистецтво і освіта. – 2002. – №1. – С. 28-38.
4. Генезис сенсорных способностей / Под ред. Л.А.Венгера. – М.: Педагогика, 1976.
5. Эстетическое воспитание и развитие детей дошкольного возраста / Под ред. Е.А.Дубровской, С.А.Козловой. – М.: Академия, 2002. – 256 с.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад.школа, 1989. – 608 с.
7. Моляко В.О. Концепція творчого сприймання. Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред.. В.О.Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2008. – С.7-14.
8. Развитие личности ребенка от пяти до семи. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 600 с.
9. Ратанова Т.А. Диагностика умственных способностей детей. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. – 168 с.
10. Рибалка В.Р. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посіб. – К., ІЗИН, 1996. – 236 с.
11. Сенсорное воспитание в детском саду /Под ред.Н.Н. Поддьякова, В.Н.Аванесовой. – М., 1981. – 192 с.
12. Телегина Э.Д., Гагай В.В. Особенности взаимосвязи творческого мышления и зрительного восприятия у младших школьников // Вопросы психологии. – 2003. – №5. – С.47-55.
13. Художественное творчество в детском саду / Под ред. Н.А. Ветлугиной. – М.: Просвещение, 1974. – 170 с.

The article deals with investigation of characteristics, functions of creative perception, analysis of the peculiarities and conditions of its development during preschool age.

**Key words:** perception, creative perception, preschool age, development of creative perception, sensorial education.

*Отримано: 11.02.2009*